

MACIEJ EDER*

Profesor Stanisław Gajda (1945–2022)

Pisanie niniejszego wspomnienia o prof. Stanisławie Gajdzie przychodzi mi z niejakim trudem, a właściwie z poczuciem pewnej uzurpacji, bo Pana Profesora poznałem bardzo późno, już jako uczonego spełnionego: językoznawcę i sławistę o ogromnym dorobku naukowym i nie mniejszych zasługach organizacyjnych. Nie mogę też powiedzieć, że widywaliśmy się często albo że bezpośrednio współpracowaliśmy. Owe jednak nieliczne spotkania wiele dla mnie znaczyły, wydaje mi się również, że dają mi pewne prawo do napisania poniższego wspomnienia.

Profesor Stanisław Gajda urodził się 3 października 1945 r., zmarł po długiej chorobie 23 listopada 2022. Przez całe życie zawodowe i naukowe, wliczając w to lata studenckie, związany był z Uniwersytetem Opolskim (wcześniej Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Opolu). Absolwent i wieloletni pracownik tej uczelni, z czasem zaś dyrektor Instytutu Filologii Polskiej (1990–2012) i kierownik Katedry Języka Polskiego (1998–2012).

Przedmiotem badań Profesora był język polski i języki słowiańskie, a jego prace skupiały się wokół teorii i historii języka, stylistyki, onomastyki, leksykologii, lingwistyki tekstu, socjolingwistyki, kultury języka i polityki językowej. Przy całej tej różnorodności tematycznej i przy sporej liczbie redagowanych książek i artykułów, ogłaszanych drukiem w uznanych periodykach polonistycznych i sławistycznych¹, można się jednak pokusić o stwierdzenie, że z owego rozległego spektrum wylaniają się przede wszystkim dwa powiązane ze sobą obszary badań, na których prof. Gajda najmocniej odcisnął swe piętno, a wręcz je zredefiniował: są to, po pierwsze, zagadnienia terminologii w teorii językoznawczej, a po drugie, badania nad stylem i stylistyką.

* Prof. dr hab. Maciej Eder (maciej.eder@ijp.pan.pl), Instytut Języka Polskiego PAN, przewodniczący Komitetu Językoznawstwa PAN

¹ M. Makuchowska, *Bibliografia prac Stanisława Gajdy (wybór)*, „Stylistyka” 25 (2016), s. 33–46.

Prace prof. Gajdy na temat terminologii otwiera książka *Rozwój polskiej terminologii górniczej* (1972), a swoistą kulminacją jest monografia *Wprowadzenie do teorii terminu* (1990), w której autor daje całościowy przegląd teorii terminologii, zastanawia się nad definicją terminu, a także analizuje różne zagadnienia związane z terminologią języków specjalistycznych. Z zainteresowań terminologicznych zaś, można powiedzieć, wywodzi się największa chyba pasja naukowa prof. Gajdy, jaką była stylistyka. Zdecydowana bowiem większość prac naukowych Profesora w jakiś sposób zahaczała o problematykę stylu i stylistyki, w czym mieściła się i analiza różnych stylów funkcjonalnych oraz odmian języka, i namysł nad specyfiką języka naukowego, i metodologia badań stylistycznych, rozważania o stylu narodowym, wreszcie wypracowana przez Profesora idea stylistyki integralnej. W bogatym dorobku publikacyjnym poruszającym tematykę stylu² dominują rzecz jasna liczne artykuły zamieszczane w specjalistycznych periodykach, ale z pewnością warto zwrócić uwagę na monografię *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym* (1982) oraz dwa opracowania zbiorowe: *Przewodnik po stylistyce polskiej* (1995) oraz *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej* (2013), oba współtworzone przez Profesora. Trudno sobie dziś wyobrazić powstanie poważnej pracy naukowej na temat stylu czy stylistyki – i dotyczy to zarówno perspektywy polonistycznej, jak i sławistycznej – która nie odwoływałaby się do twórczej myśli prof. Gajdy i do jego licznych na ten temat publikacji. Nie tylko zresztą publikacji, bowiem niezwykle istotną zasługą Profesora było skupienie wokół siebie zespołu utalentowanych współpracowników, którzy jego myśl twórczo rozwinęli. Od 1987 roku na Uniwersytecie Opolskim odbywają się cykliczne konferencje na temat stylistyki, w których uczestniczą badacze ze wszystkich bez mała krajów słowiańskich, a od 1992 ukazuje się – założone przez prof. Gajdę – czasopismo „Stylistyka”, którego był przez lata redaktorem naczelnym. Nie powinno więc dziwić, że skupione wokół prof. Gajdy środowisko uczonych nazywane jest powszechnie i nie bez racji „opolską szkołą stylistyczną”.

O ile dorobek wielkich uczonych często wychodzi poza ich osiągnięcia czysto naukowe, znaczone doniosłymi publikacjami, i obejmuje również działalność organizacyjną czy dydaktyczną, o tyle w wypadku prof. Gajdy ta zasada działała ze zdwojoną siłą. Wspomniane wyżej powstanie „opolskiej szkoły stylistycznej” służy tu za dobry przykład, ale dalece niejedyny. Prof. Stanisław Gajda był bowiem bardzo aktywnym członkiem wielu stowarzyszeń i organizacji naukowych, takich jak Międzynarodowy Komitet Sławistów, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Polskie Towarzystwo Językoznawcze (w latach 1993–1995 członek Zarządu

² E. Malinowska, M. Wojtak, *Styl i stylistyka w biografii naukowej Profesora Stanisława Gajdy*, „Stylistyka” 25 (2016), s. 15–32.

PTJ, od roku 2019 członek honorowy PTJ), Rada Języka Polskiego przy Prezydium PAN, Komitet Słowianoznawstwa PAN czy Komitet Językoznawstwa PAN (w latach 1999–2007 jego przewodniczący). Był również członkiem rad naukowych m.in. Instytutu Języka Polskiego PAN oraz Instytutu Badań Literackich PAN. Za swoje zasługi naukowe i organizacyjne został prof. Gajda nagrodzony licznymi wyróżnieniami i odznaczeniami, w tym Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz trzema doktoratami honoris causa: Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Uniwersytetu św. Cyryla i Metodego w Skopju oraz Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. W 2010 roku został członkiem korespondentem PAN, a w roku 2016 członkiem rzeczywistym PAN.

Pisząc o działalności organizacyjnej, mam jednak na myśli nie tyle odznaczenia honorowe i prestiżowe funkcje – w pełni zasłużone i pełnione z godnością – ile rzeczywistą, aktywną i konstruktywną działalność prof. Gajdy na rzecz polskiej nauki i polskiego językoznawstwa. Dwukrotnie był Profesor wybierany do Komitetu Badań Naukowych (1997–2005) oraz trzykrotnie do Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów Naukowych (1999–2012), gdzie przewodniczył Sekcji I Nauk Humanistycznych i Społecznych. Oznaczało to w praktyce współkształtowanie polityki naukowej państwa polskiego przez, z jednej strony, nadzór nad przyznawaniem grantów badawczym najlepszym polskim uczonym, a z drugiej strony przez uczestnictwo w niezliczonych kolokwiach habilitacyjnych i postępowaniach profesorskich. Pewnie nie będzie przesadą stwierdzenie, że prof. Gajda miał znaczący wpływ na to, jak dziś wygląda zaplecze kadrowe polskiego językoznawstwa. Wpływ ów dotyczył zresztą nie tylko pracowników akademickich, lecz także nauczycieli i publikowanych przez nich materiałów dydaktycznych, był bowiem prof. Gajda członkiem Zespołu Interdyscyplinarnego ds. Działalności Wspomagającej Badania w zakresie Wydawnictw Naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Większość z wyliczonych powyżej faktów z życia naukowego prof. Gajdy zapisała się w taki czy w inny sposób w annałach polskiej nauki: publikacje można odnaleźć w bibliografiach i bibliotecznych katalogach, działalność zaś organizacyjna i ekspercka Profesora, a także zaszczyty, których dostąpił, zostawiły swój ślad w protokołach posiedzeń komisji habilitacyjnych, w dokumentach Polskiej Akademii Nauk czy w zapisach dyskusji pokonferencyjnych. Istnieją jednak i takie aspekty działalności Profesora, o których wiedzą bardzo nieliczni, nie pozostał bowiem po nich ślad w żadnych protokołach. A mam tutaj na myśli zasługi o naprawdę dużym ciężarze gatunkowym.

Taką niedocenianą, a mówiąc ściślej: nie do końca rozpoznaną zasługą prof. Gajdy dla polonistycznego i sławistycznego językoznawstwa jest jego osobiste zaangażowanie w stworzenie pierwszego elektronicznego korpusu polszczyzny współczesnej, który stał się jednym z najistotniejszych narzędzi badawczych dzisiejszej wiedzy o języku polskim.

Roli korpusów we współczesnym językoznawstwie – ale także w innych dyscyplinach, takich jak informatyka czy socjologia – nie sposób przecenić. Tego typu wielkie zasoby tekstowe bezsprzecznie zrewolucjonizowały nasze rozumienie języka. Chodzi w skrócie o to, że dzięki korpusowi zamiast małego wycinka dostajemy całościowy obraz badanego zjawiska (słownictwa, frazeologii czy np. jakiejś konkretnej konstrukcji składniowej) w rzeczywistym użyciu. Jest to zmiana skokowa w naszym rozumieniu mechanizmów językowych, ale to jest zaledwie wierzchołek góry lodowej. Zastosowanie bowiem wielkich korpusów wykracza znacznie poza językoznawstwo: bez korpusów językowych nie sposób sobie dzisiaj wyobrazić wyszukiwarek internetowych, serwisów do automatycznego tłumaczenia tekstów oraz niezliczonych innych serwisów informatycznych wykorzystujących algorytmy sztucznej inteligencji. Bez zasobów korpusowych wytrenowanie jakiegokolwiek modelu językowego byłoby po prostu niemożliwe. Gdy ówczesny przewodniczący Komitetu Językoznawstwa PAN prof. Stanisław Gajda pukał pewnego dnia do drzwi gabinetu Ministra Szkolnictwa Wyższego, nie mógł jeszcze wiedzieć o tym, jak wielką rolę odegrają korpusy w nadchodzącej rewolucji cyfrowej. Kierował się intuicją, co jest godne podziwu tym bardziej, że sam przecież w swoich badaniach nie odwoływał się do korpusów. Dość powiedzieć, że prof. Gajda osobiście lobbował w gabinecie ministra za przedsięwzięciem, którego przyszłą rolę chyba musiał już wtedy przeczuwać; w każdym razie budzi podziw fakt, że postawił na szali cały swój autorytet za jakąś mglistą ideą, która nie miała nic wspólnego z jego zainteresowaniami naukowymi. W efekcie udało się pozyskać środki na Narodowy Korpus Języka Polskiego, przez lata największy, a i dziś najważniejszy zasób językowy współczesnej polszczyzny. Na tym jednak rola Profesora się nie skończyła: to jego pomysłem było powołanie zespołu opracowującego NKJP w postaci konsorcjum kilku ośrodków naukowych zajmujących się korpusami – Instytutu Podstaw Informatyki PAN, Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwa PWN oraz Instytutu Języka Polskiego PAN – i zaproponowanie zasad współpracy między tymi jednostkami. W efekcie powstał duży i nowoczesny jak na swój czas narodowy korpus polszczyzny, który nawet dziś, piętnaście lat po powstaniu, stanowi bazę materiałową dla niezliczonych studiów nad polszczyzną. Można śmiało powiedzieć, że NKJP zrewolucjonizował polskie językoznawstwo; swoje zaś istnienie zawdzięcza uporowi i cichemu lobbowaniu prof. Stanisława Gajdy.

Drugim wielkoskalowym przedsięwzięciem, w powołaniu którego niebagatelną rolę odegrał prof. Gajda, jest najobszerniejszy słownik dzisiejszej polszczyzny: *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Tutaj znowu charyzma prof. Gajdy i dziesiątki rozmów z przedstawicielami kilku polskich ośrodków doprowadziły do wyłonienia zespołu redakcyjnego i rozpoczęcia prac. Nie wiem, czy i tym razem Profesor pukał do ministerialnych gabinetów, wiem natomiast, że osobiście lobbował na posiedzeniach przeróżnych gremiów naukowych za koniecznością opracowania takiego słownika.

Gdy w roku 2016 obejmowałem stanowisko dyrektora Instytutu Języka Polskiego PAN, moje kontakty z prof. Gajdą bardzo się zintensyfikowały, nie tylko dlatego, że Profesor był członkiem Rady Naukowej IJP PAN. Spotykaliśmy się również na posiedzeniach Wydziału I PAN, na Zgromadzeniach Ogólnych PAN i przy kilku innych oficjalnych okazjach. Poznałem wtedy człowieka niezwykle otwartego na rozmowę, serdecznego, ciepłego, zawsze zainteresowanego sprawami tego świata. W ostatnich latach można było jednak odnieść wrażenie, że Profesora gryzie jakiś mól zakryty – by użyć frazy Kochanowskiego. Nie kwapił się do wystąpień publicznych, przestał się pojawiać na posiedzeniach Wydziału I PAN. Powodem był pogarszający się stan zdrowia, ale wtedy brałem słowa Profesora za retoryczną przesadę. W czerwcu 2022 otrzymałem bardzo wzruszający list, w którym prof. Gajda tłumaczył swoją nieobecność na konferencji jubileuszowej Komitetu Językoznawstwa PAN, zarazem jednak przekazywał serdeczne pozdrowienia dla członków Komitetu. Pod moim zaś adresem skreślił kilka osobistych zdań, bardzo miłych i pełnych wsparcia. List ów miał charakter pożegnania ze światem, a mimo to dał się w nim wyraźnie zauważyć jakiś pogodny ton, który przedzierał się przez zrozumiałą melancholię. Ta właśnie pogoda ducha Profesora, okazywana nawet w niełatwych sytuacjach, wydaje mi się szczególnie charakterystycznym rysem jego osobowości. Takim właśnie prof. Gajdę zapamiętam.

Professor Stanisław Gajda

Niniejszy krótki artykuł przedstawia sylwetkę i dokonania prof. Stanisława Gajdy (1945–2022), wybitnego językoznawcy, badacza stylistyki, założyciela tzw. opolskiej szkoły stylistyki oraz czasopisma „Stylistyka”, a także wpływowego organizatora, którego zakulisowym zabiegiem zawdzięczamy Narodowy Korpus Języka Polskiego.

Słowa kluczowe: Stanisław Gajda, językoznawstwo, stylistyka, wspomnienie pośmiertne

Professor Stanisław Gajda

This short note presents the life and scholarly accomplishments of Professor Stanisław Gajda (1945–2022), a renowned linguist, stylistician, the founder of a school of stylistic thought, as well as the scholarly journal “Stylistyka”, and an influential figure behind the National Corpus of the Polish Language.

Key words: Stanisław Gajda, linguistics, stylistics, obituary

